

uyandırılması, verimlendirilmesi birbirini izler. Rutman'ın *Berlin*'i, sessizle seslinin sınır noktasında meydana getirilen, görsel-işitsel öğeleri başarıyla ilk olarak kullanan, kurguya bir senfoni yapısı kazandıran deneysel filimlerden biridir. *Sinema aygıtı adam*, sinemaya yabancı bütün öğeleri atıp arı sinemayı savunan Vertov'ın "sinema-göz" kuramını en ustaca yansıtan yapıtıdır. Flaherty'nin *Louisiana öyküsü*, yeniden insan-doğa ilişkisine döner, yine ilk filimde olduğu gibi doğanın karşısında güçsüz kalan insanı ele alır; ama bunun yanında doğayı yenen insanların öyküsü de vardır. Gittikçe devleşen bir güç, endüstri, kendine ayak uyduramayan insanı da doğayı da siler süpürür. *Farrebique*'te apayrı bir çevre, bir Fransız köyü, filmin belkemiğini meydana getirir. Quercy'nin köylüleri, acıları, sevinçleriyle ölümler, doğumlar, evlenmeler, ekimler, hasatlar arasında, mevsim değişimleriyle, bütün canlılığıyla seyircinin gözü önüne serilir, Resnais, *Gece ve sis*'te bambaşka bir konuyu işlemektedir: İnsanın sapıklığı, kendi cinsinden olanlara bazan ne kadar zalim olabileceği, bir Nazi toplama kampının tüyler ürpertici çerçevesinde, yüz karası bir belge olarak karşı-

mıza çıkar. Eisenstein'ın *Eski ile yeni*'sinde değişik bir toplumun, ihtilâlden sonraki Sovyet toplumunun önemli bir sorunu, köylülerin ve toprak ağalarının toprağın kolektifleştirilmesine karşı direnmesi ana konudur. İngiliz belge-okulunun kurucusu ve kuramcısı Grierson, *Balıkçı gemileri*'nde Kuzey Denizi'ndeki ringa balığı avcılarının çabasını, gemilerinin, denizin ve havanın şiiiriyle birleştirerek canlı görüntülerle seyirciye sunar; Rotha'nın deyişiyle, seyirci belki de hayatında ilk defa olarak, tabağındaki balığın gökten zembille inmeyip bir sürü insanın ortaklaşa alnteri ve yürekliliğiyle sağlandığını bilinçli olarak anlar. Holânda'lı Ivens'in İspanya'da "Çağdaş Tarihçiler Derneği" adına çevirdiği *İspanyol toprağı*, günümüz tarihinin önemli bir bölümünü, bugünkü toplumsal gelişmenin kaynaklarından olan ve demokrasi ile toptancılığın çatışmasının ilk örneğini veren İspanyol içsavaşını yansıtır. Bunuel'in *Ekmeksiz toprağı* ise, İspanya'nın en geri, ilkel bölgesi Las Hurdes'teki korkunç ve yüz kıvartıcı sefaleti bütün gerçekliğiyle ortaya koyarak, İspanyol içsavaşının nedenini açığa vurur.

Nijat ÖZÖN

G A Z E T E L E R D E N :

"Derleme Sözlüğü" Üzerine

Yurt dışında idim. Döndüğüm zaman 4 eylül 1964 tarihli Dünya gazetesinde, Besim Atalay'ın Derleme Sözlüğü için yayımladığı yerici yazıyı okudum. Derleme Sözlüğü, Dil Kurumu'nun, başkanı bulunduğum Derleme-Tarama Koluna hazırlanmış yazı, adımı vererek bana da çatmaktadır. Yargılarında ve sataşmalarında haklı mı haksız mı olduğunu açıklamalarım gösterecektir.

Derleme Sözlüğü, halk ağzında yaşadığı halde yazı dilimize girmemiş olan sözlerin sözlüğüdür. İlk derleme 1932-1934 yılları arasında yapılmış ve bu çalışmalar 4+2 cilt olarak Söz Derleme Dergisi adı altında ortaya konulmuştur. Birinci cildinin sonunda, ilgililerin eserinde görecekları yanlış ve eksikleri bildirmeleri istenmektedir. Kitabın başında o zaman Dil

Kurumu Yönetim Kurulu üyesi bulunan Besim Atalay'ın adı da vardır.

Bu yardım çağırısından olumlu bir sonuç alınamamıştır. Derleme işi Kurum'da başkanı bulunduğum Derleme-Tarama Koluna verince biz bu "düzeltme ve tamamlama" işinin çıkar yolunu yeni bir derleme yapmakta gördük. Birinci derlemeden yirmi yıl sonra yaptığımız ikinci derlemeyi 1952-1959 arasında sekiz yıl süren ve titizlikle izlenen bir programla yürüttük. İşte ilk cildi geçen yıl çıkan Derleme Sözlüğü bu çalışmaların verimidir.

Derleme Sözlüğü, Derleme Dergisi'ni ne ölçüde ve hangi yönlerden tamamladı? Derleme Dergisi 1932-1934 arasındaki ilk derlemelerden elde edilen 150.000 fiş ile meydana getirilmişti. Derleme Sözlüğü ise son derlemelerle elde

edilen 450.000 fişe eski derlemelerin de eklenmesiyle meydana gelmiştir. Derleme Dergisinde A harfi 84 sayfa idi. Derleme Sözlüğünde bu harf 444 sayfa tutmaktadır. Bu büyüme, 1) madde başı olan sözlerin çoğalmasından, 2) eskiden de derlenmiş olan kelimelerin daha birçok yerlerde kullanıldığı yeni derlemelerle anlaşıncı bu yerlerin de kitaba geçirilmesinden, 3) eski anlamlara yeni anlamlar eklenmesinden ileri gelmiştir. Bunlardan başka eski derlemelerdeki yanlışlar, yeni derleme fişlerinin yardımıyla elden geldiği ölçüde düzeltilmiş ve Derleme Dergisi'nde hiç fonetik işaret kullanılmamışken Derleme Sözlüğü'nde dört fonetik işaret kullanılmıştır. Böylece yerli halkın söyleyişi Derleme Dergisi'ne göre daha doğru olarak belirtilmiştir.

Sanıyorum ki başında Besim Atalay'ın da adı bulunan Derleme Dergisi'nin yeni çalışmalarla bu ölçüde gelişmiş olması onu rahatsız etmektedir. Eserdeki gelişmeyi "şişirme" diye vasıflandırması bundandır. Bir masal kitabı yazılmış olsaydı söz uzatılabilirdi. Ama kendiliğimizden hiçbir madde, hiçbir kelime eklememize imkân bulunmayan, her maddesi, her kelimesi derleme belgelerine dayanan bir eserin neresi şişirilebilir? Eleştirici, aynı kelimenin birkaç kez madde başı olarak tekrarlanmış olmasını eserin kusuru ve şişirme sebebi gibi gösteriyor. Bu tutum kusur değil olgunluk örneğidir. Şemsettin Sami, *Kanun-ı Türki*'de "ekmek", "ağz" gibi kelimeleri neden iki kez madde başı yapmıştır? Atalay, Derleme Sözlüğü'nün başındaki açıklamaları okusaydı şu satırları görecekti: **Yazılışları aynı, fakat anlamları birbiriyle ilgisiz olan sözler ayrı madde başı yapılmış ve bunlar (I), (II), (III) rakamlarıyla işaretlenmiştir. Birbiriyle ilgili birkaç anlamı bulunan kelimelerin her anlamı aynı madde içinde 1., 2., 3. rakamlarıyla ayrılmıştır.**

Kitabın önsözü bile okunmadan yapılan eleştirinin ne kadar ciddi olabileceğini anlamaya sadece bu örnek yeter. Kaldı ki bu gibi madde başları bütün kitapta kaç tane çıkar ve bunların yalnız bir kez yazılmasıyla eser kaç kelimelik küçülmüş olur? Bunlar düşünülürse "şişirme" sözünün nasıl bir duygu etkisiyle söylendiği daha iyi anlaşılır.

"Şişirme" denilen şeyin canlı örneği, Besim Atalay'ın *Ekler ve Kökler* adlı eseridir. Burada birçok ekler dört yerde, sekiz yerde ayrı ayrı

eklenmiş gibi tekrar tekrar yazılmış ve her biri için aynı bilgi tekrar tekrar verilmiştir. Örneğin: Ses uyumu veya sertleşmesi dolayısıyla sekiz türlü söylenebilen "-gin" eki ve açıklamaları bu eserin 135, 138, 140, 144, 182, 183, 184. sayfalarında ayrı ayrı yer almıştır.

Atalay, söylenişleri birbirine yakın olan kelimelerin tekrarlanması da kusur sayıyor: *Abacı-abacıb, abajor-abacıb* gibi. Bunun da kusur olmak şöyle dursun, dikkatli bir derlemeden beklenen "söyleniş ayrılıklarını belirtme" gibi ileri bir çalışma verimi olduğunu hangi bilim adamı inkâr eder?

Benim için "soyludur, asildir, terbiyelidir, çalışkandır. Fakat bu işin ehli değildir." diyen bu eski arkadaş, eleştirdiği konuda kendisinin ne kadar "ehil" olduğunu şu itirazıyla de göstermiş olmuyor mu? Derleme niçin yapılır? Değişik söyleyişleri, her söylenişin nerelerden geldiğini ve anlam özelliklerini belirtmeyeceksek derleme ile neyi ortaya koymuş olacağız?

Benim ehliyetime gelince: Bu yalnız Atalay'dan sorulmaz. Kendisinin de üye bulunduğu Kurultay, herkesin ehliyetini tartarak seçimini yapar. Atalay, beğenmediği kişiler için broşürler bastırarak Kurultay üyelerine dağıtır ama ne bu broşürler, ne de sık sık yayınladığı kötüyeli başka yazılar haklı görülmez ve yirmi üç yıldan beri tekrar tekrar seçilen Ömer Asım Aksoy'a Derleme-Tarama Kolu başkanlığı verilir.

Atalay Derleme Sözlüğü için "Türk dili kurallarına uymayan kelimelerle doldurulmuştur" diyor. Bu kelimelerin hiçbirini, kitabı hazırlayanlar uydurmuş değildir. Yukarıda da söylediğimiz gibi hepsi belgelere dayanmaktadır. Hepsinin fişi saklıdır. Fişlerde derleyicinin adı da vardır. "Argeç" gibi, "abeş" gibi, "anneşlimek" gibi ses uyumu kurallarımıza uymayan derlemelerimizin "kitaba konulmaması" gerektiğini söyleyen eleştirici bu noktada da bir bilim adamına yakışmayacak yargıda bulunuyor. Şunu sorsak ne cevap verir: "Kardeş" kelimesinin de sözcüklere geçmesine karşı mıdır?

Eleştiricimizin "anız" için yazdıkları da çok ilgi çekici. Derleme Sözlüğü'nde "anız tarla: ekin biçildikten sonra boş kalan tarla" yazılmış. Bu yanlışmış. "Böyle bir fiş gelmiş olsa bile kitaba bu şekilde almak yetkisizliğin tam kendisi" imiş. Anız'ın doğru anlamı "ekin biçildikten sonra tarlada kalmış olan ekin kökleri" imiş.

Atalay Derleme Sözlüğü'nde bir "anız" görmüş ama, bunun yanındaki (II) rakamını görmemiş. Bundan önceki anız (I)'e baksaydı doğru dediği anlamı orada bulacaktı. Bu anlamla 125 yerden derlenmiş olan kelime, ikinci anlamıyla da 60 yerden derlenmiştir. Hattâ üçüncü, dördüncü, beşinci anlamlar da vardır. Bilmediği kelime ve anlama yanlış damgasını basmak, Besim Atalay'a özgü usullerdendir. Düşünmüyor ki biz ortak dilin sözlüğünü yapmıyoruz; ayrı ayrı bölgelerde yaşayan halkın ağzından söz ve anlam derliyoruz.

Atalay daha başka maddelere de iliştiriyor : Yabancı kelimeleri Türkçe saymışız; kelimeleri gönderenlerin yerli olup olmadıkları ve tahsil dereceleri belli değilmiş; gönderilen kelimelerin oralarda bulunup bulunmadığını sormuş muyuz; "andaval" kelimesini neden "andavallı" diye yazmamışız; bir kelimenin türlü şekillerini sıraladıktan sonra her birinin nerelerde kullanıldığını göstermemişiz... Bu sayfalara sığabilseydi hepsini uzun uzun cevaplandırırız. Ama yukarıdaki açıklamalarımız, eleştirinin niteliğini belirtmeye yettiğinden kalan itirazları sıralamakla yetindik. Ancak şunu belirtelim ki bunlar içinde yalan olanlar da vardır: Yabancı kelimeleri Türkçe saymak, bir kelimenin türlü şekillerinin nerelerde kullanıldığını göstermemek gibi. Kitap ortada.

Derleme Sözlüğü'nün eksiksiz ve yanlışsız olduğunu ileri sürmek hiçbir zaman aklımızdan geçmez. Ama bu sözlüğün Derleme Dergisi'ni büyük ölçüde genişletip geliştirdiği de inkâr edilemeyecek bir gerçektir. Atalay insafı olup kendisinin hazırlamadığı bir eserin de başarılı olabileceğini kabul etmelidir. Derleme Dergisi tamamlandıktan ve Atalay Kurum yöneticileri arasından ayrıldıktan sonra esere biz bir "indeks" cildi eklemiştik. Eski arkadaşımız o vakit da bu güzel ciltten rahatsızlık duymuş ve bizi kötülemek için yazdığı yazıda "yapacak bir iş kalmamış gibi şimdi de Derleme Dergisini ters-yüz etmişler. Yazık harcanan paralara." demişti. Oysa Söz Derleme Dergisi'nin asıl değeri indeks cildiyle ortaya çıkmıştır.

Bize öyle geliyor ki Atalay Dil Kurumu'nun yöneticileri arasında kendisinin de bulunduğu zaman yapılan her işi değerli, bulunmadığı zaman yapılan her işi kötü görmese hele şu, sözüm ona eleştirmeleri gibi yazılar yazmasaydı eski emekleri

herkesin gözünde daha çok değer kazanır, kendisi de büyük bir dilci sanılırdı.

Atatürk'ün sağlığında yapılan derlemeleri geliştirip tamamladığımızı söylemiştik. Atalay buna "Atatürk devrinde yapılanları beğenmemek" adını takacak kadar çığlık gösteriyor. Atatürk bize "bıraktığın yerde duracaksınız" dememiştir. "Beğenmemek" ne demek? Biz geri mi döndük, yoksa tamamlama yolunda mıyız? Atalay'ın sözleri demagojiden başka nedir?

*

Yazısında Derleme Sözlüğü ile ilgili olmayan konular da var : "Örneğin" kelimesini kullanmış olmam, doğup büyüdüğüm şehrin Türkçesini dahi bilmemem, gramer kurallarından habersiz, dil zevkinden yoksun oluşum gibi. Evet, onun ölçüsü, anlayışı ve bilim görüşü ile benimkiler arasında büyük farklar vardır. Örneğin, ben Kur'an'ı Türkçeye çevirecek olsam onun çevirisinin 538. sayfasındaki "eğer öğüt alırsanız uğursuzluk sizdedir" gibi Kur'an'ın Arapça aslına uymayan ve anlamı mantığa sığmayan bir cümle kullanmam. "*Kelime Yapma Yolları*" üzerine bir kitap yazsam, bu kitabın 73 ve 87. sayfalarında görüldüğü gibi "dağlar delisi"ni dört kelimedenden, "Topkapı Hayır Sevenler Cemiyeti"ni de beş kelimedenden yapılmış "bileşik kelime" diye gösteremem ve "körkörparmağın-gözüne" (hepsi bitişiktir) yi birleştirme yoluyla yapılmış "tek kelime" sayıp bitişik yazmam. Şu sütunlarda yer olsa bunlardan düzinelerle örnek verilebilir. Gerekirse bunu da yapmak üzere şimdilik sözü burada kesiyorum.

(*Dünya*, 15 ekim 1964)

Türk Dil Kurumu Genel Yazmanı ve Derleme-Tarama Kolu Başkanı vekili

Ömer Asım AKSOY

*

"Derleme Sözlüğü" Üzerine İkinci Cevap

Biz Besim Atalay'dan ilkelerde ayrılıyoruz.

Dünya gazetesinin 19 ekim 1964 günlü sayısında Besim Atalay "Derleme Sözlüğü" üzerine ikinci yazısını yayımladı. Onun bilgi ölçüsü ve değer yargısı ile "kitap bilgi bakımından değersizdir, hiçtir. Derleme Kolbaşısının